

La societat de la informació: del fordisme al gatesisme*

Gaëtan Tremblay

Université du Québec à Montréal.

GRICIS.

Rebut: setembre/1995

Resum

Es parteix de la posició que ocupa l'investigador davant les profundes transformacions que experimenten les societats més industrialitzades, i se'n critica el reduccionisme de les aproximacions teòriques dominants. El text es divideix en tres apartats: i) els obstacles epistemològics que dificulten la conceptualització dels canvis que afecten les nostres societats; ii) les diferents accepcions formulades en relació amb la noció de societat de la informació; iii) la proposta d'un canvi de perspectiva i la formulació d'una hipòtesi explicativa de les transformacions que s'estan produint. Respecte d'això, l'autor formula la hipòtesi de treball que s'ha passat del concepte de fordisme al de gatesisme, en la mesura que Bill Gates simbolitza les noves formes de producció, d'organització del treball i de consum en el marc de la nova fase de desenvolupament del capitalisme.

Paraules clau: societat de la informació, teories de la comunicació, fordisme, gatesisme, organització del treball, regulació social, usos socials.

Abstract. *The Information Society: From Fordism to Gatesism*

The article sets out by examining the role of the researcher in the face of the profound transformations which have taken place in the more industrialized societies. The reductionism of the prevailing theoretical approaches is criticised. The text is divided into three sections: 1) the epistemological obstacles to the conceptualization of the changes taking place in our societies; 2) the various interpretations which have been formulated of the notion of information society; 3) the argument for a change of perspective, and the formulation of an explicative hypothesis for the transformations which are taking place. This working hypothesis is that the latest forms of production, and the organisation of work and consumption can be formulated as a switch from Fordism to Gatesism (in reference to Bill Gates).

Keywords: Information society, communication theories, Fordism, Gatesism, organisation of work, regulation of society, social uses.

* Traducció: Olga Garcia.

Introducció

L'actualitat, el desenvolupament tecnològic i l'evolució de les nostres societats ens imposen contínuament temes i problemes que influeixen molt en l'orientació dels nostres treballs. Els investigadors en comunicació són particularment sensibles a aquestes influències, l'anàlisi de publicacions en el nostre àmbit ho evidencia¹. Aquesta permeabilitat a les preocupacions contemporànies ens resulta positiva en certs aspectes: ens arrela a la nostra societat i ens incita a participar en els grans debats col·lectius, ens ajuda a adaptar el nostre ensenyament a l'evolució del món de les comunicacions, però també comporta riscos i sovint ens comporta problemes.

Les coses evolucionen tan ràpid que, sovint, els resultats de les nostres recerques són superats abans de ser publicats. I, sobretot, arrossegats per les urgències de l'acció, ens manca la distància necessària per realitzar una anàlisi rigorosa i imparcial dels fenòmens que estudiem. Sovint ens és difícil desvincular el nostre discurs de discursos normatius i profètics d'altres actors socials. Fins i tot contribuïm de vegades a alimentar-los i a renovar-los. En definitiva, el nostre discurs, massa sovint, no es desmarca del dels promotors polítics i econòmics d'aquestes noves tecnologies de la comunicació. Fent això, ¿acomplim el nostre rol d'investigadors, d'universitaris, d'intel·lectuals, d'analistes crítics i imparcials?

Des de fa uns quants anys, més concretament des de fa unes quantes dècades, certs temes recurrents s'han imposat amb força. Els fulgurants avenços de la tecnologia ens han portat a dirigir l'atenció sobre les seves immenses possibilitats i a pronosticar l'adveniment del que s'ha anomenat successivament «l'aldea global», «la ciutat cablejada», «l'economia de la informació», «l'economia del coneixement», «la societat de la informació». Al mateix temps, i en el marc del mateix pensament, les transformacions del sistema econòmic ens han conduït a posar l'èmfasi en la globalització i en les seves conseqüències socials i culturals. L'actualitat més immediata, impulsada per les altes autoritats polítiques, ha condensat aquestes preocupacions dins la metàfora de les «autopistes electròniques» —o «autopistes de la informació»—. Són innumbrables els articles de diaris o de revistes, les emissions de televisió, els col·loquis i els discursos que hi han estat consagrats des de fa deu anys. El punt culminant s'assolí quan els membres del G-7 decidiren de fer-ne el tema central del seu últim encontre a Brussel·les el febrer de 1995.

1. Vegeu:

- LACROIX, J.G.; LEVESQUE, B. (1985). «L'émergence et l'institutionnalisation de la recherche en communication au Québec». *Communication* 7, núm. 2: 7-32.
- LACROIX, J.G.; LEVESQUE, B. (1985). «Principaux thèmes et courants théoriques dans la littérature scientifique en communication au Québec». *Communication* 7, núm. 3: 153-211.
- LACROIX, J.G. (1988). «Les études sur les médias au Québec. Etat de la question». *Communication* 9, núm. 2: 59-84.
- SALTER, L. (1988) «Les études en communication au Canada: un état présent». *Communication* 9, núm. 2: 31-58.
- McFADYEN, S.; HOSKINS, C.; FINN, A.; LORIMER, R. (eds.) (1994). «Cultural Development in an Open Economy». *Canadian Journal of Communication* 19, núm. 3/4.

No em centraré pas en les autopistes de la informació en el marc d'aquesta presentació. Més aviat faré atenció al projecte subjacent², continuament repès i reactualitzat des de fa algunes dècades: el de l'emergència d'una nova societat que hom ha qualificat de «societat de la informació». Voldria explorar, amb la forma d'un assaig, les qüestions següents: quin és el posicionament de la teoria de la comunicació sobre aquestes preguntes? Com ens ajuda a conceptualitzar aquests fenòmens? I com aquests fenòmens fan evolucionar les teories de la comunicació?

Habitualment les reaccions generades pels avenços tecnològics a l'àmbit comunicatiu es divideixen en dues grans categories: la dels pessimistes i la dels optimistes. Els primers conceben cada innovació com un ineluctable progrés i els segons en temen una alienació creixent. Aquesta categorització dicotòmica s'ha imposat fins a tal punt i funciona tan bé que qualsevol que fa la menor crítica és classificat dins el sector dels pessimistes, i qualsevol que evoca les conseqüències positives, en el dels optimistes. Voldria evitar aquest maniqueisme i prevenir-vos que la meua perspectiva inicial no és deutora ni de l'univers de camps de concentració ni del futur joïós, ni d'Orwell o Huxley, ni de Martin o Chagnon. Només voldria qüestionar, d'una manera certament crítica, el fonament dels postulats i dels conceptes que utilitzem per analitzar els fenòmens exposats anteriorment; un qüestionament que oculta i defuig massa sovint la còmoda classificació entre pessimistes i optimistes. Per començar, explicitaré alguns obstacles epistemològics a la nostra conceptualització dels canvis que afecten les nostres societats. Discutiré en acabat les accepcions que s'han donat a la noció de societat de la informació. Finalment, proposaré un canvi de perspectiva i una hipòtesi explicativa de les transformacions en curs.

1. Obstacles epistemològics

Són nombrosos i diversos els obstacles en el camí cap a una comprensió objectiva —o, si ho preferiu, d'una comprensió al més *desubjectivada* possible— dels canvis que estan tenint lloc a les societats més industrialitzades, per no referir-nos a les altres. En destacaré tres, entre molts d'altres.

Reconeguem-ho: de forma espontània, ens agrada pensar en la idea que evolucionem cap a una societat de la informació, fins i tot abans de prendre en consideració els fets. Aquesta idea ens causa plaer, no només perquè evoca, en les descripcions que hom en dona habitualment, una societat on el saber i la informació serien fàcilment accessibles i extensament compartits, és a dir, una societat més justa, més pròspera i més democràtica, sinó perquè ens reconforta en la nostra elecció: ens ocupem, veritablement, de coses importants, nosaltres, que hem escollit de consagrar la nostra vida professional a l'estudi de les

2. LACROIX, J.G.; MIEGE, B.; TREMBLAY, G. (sota la direcció de) (1994). *De la télématique aux autoroutes électroniques* Grenoble/Quebec: Presses de l'Université du Québec et Presses de l'Université de Grenoble, 265 p.

comunicacions. Tenim raó. El nostre treball se situa al cor del canvi que caracteritza les societats contemporànies.

Aquest interès constitueix el primer obstacle que hem de superar en els nostres esforços de teorització del fenomen. I cal constatar que no ho aconseguim senzillament, sobretot si tenim en compte que aquest interès troba fàcilment justificació en els postulats d'Innis, que compartim gairebé tots: les comunicacions se situen al cor de la constitució i de la vida dels imperis³. No és ben normal que els comunicòlegs s'adhereixin a aquesta perspectiva? No estan els sociòlegs convençuts de la importància dels fets socials, els psicòlegs dels processos mentals i afectius i els economistes de la rellevància del mercat?

Per tant, la societat de la informació es derivaria de la importància històrica que sempre ha ocupat la comunicació en la vida de les societats. Però si el rol dels mitjans de comunicació ha estat sempre central, per què cal reservar-ne la caracterització a la societat que es desenvolupa davant dels nostres ulls? No caldria ser més precís en la qualificació, més científic en allò que la caracteritza?

El segon obstacle també es troba íntimament lligat a la nostra elecció de concebre la comunicació com a camp d'activitats professionals. Malgrat negar-ho explícitament, ens costa desprendre'ns del determinisme tecnològic. Espontàniament atorguem una gran importància, potser desmesurada, als mitjans de comunicació. Tenim la tendència de partir de la tecnologia, d'analitzar-ne les característiques i d'estudiar-ne o deduir-ne conseqüències socials, econòmiques, culturals i polítiques. Raonem massa sovint com si la tecnologia disposés d'autonomia, d'independència respecte a les estructures socioeconòmiques i a la relació entre els actors. Aquest obstacle és tan difícil de superar com el primer perquè sembla tan natural com ell; igual com sembla natural que ens comportem com els altres especialistes de les ciències humanes que donen prioritat al seu objecte d'estudi i a la seva pròpia perspectiva. Potser estem fascinats per tècniques cada cop més eficients de les quals desconeixem el seu funcionament real!

Aquesta centralitat de les tècniques ha caracteritzat les ciències de la comunicació des del seu origen. A part d'algunes excepcions, com la semiòtica i la retòrica, les teories de la comunicació, començant per la teoria de la informació de Shannon i de Weaver, fins a les d'Innis i McLuhan, passant per la teoria de la comunicació de massa, han estat elaborades en funció de o en reacció al desenvolupament de les tècniques modernes de comunicació.

Per molt comprensible que pugui ser, aquesta tendència a situar la tecnologia al centre de la nostra activitat ha de ser qüestionada, i més encara quan ens aventurem a extreure conclusions generals sobre el tipus de societat en la qual vivim o l'adveniment de la qual anunciem.

3. INNIS, H.A. *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press; *Empire and Communication*. Toronto: University of Toronto Press.

El tercer obstacle epistemològic es troba en el nostre progressisme latent. El discurs dominant sobre les noves tecnologies de la comunicació, sobretot sobre allò que hom anomena confusament *les noves tecnologies de la informació i de la comunicació*, es caracteritza per un optimisme que, sense ser sempre desbordant i sense matisos, no deixa d'estar convençut que progressem. El mínim que es pot dir és que Jacques Ellul no va fer escola. En relació amb les tecnologies de la comunicació, no es retroben les mateixes crítiques o els mateixos dubtes que expressa el moviment ecologista de manera tan profusa en tots els altres terrenys. Aquestes tecnologies són fins i tot considerades com a essencialment positives: no pol·lucionen, poden reemplaçar el transport, permeten el moviment ecologista d'organitzar-se, etc. Aquest optimisme amb prou feines és temperat per les amenaces que la creació de bases de dades de tot tipus fa pesar sobre la vida privada de tots i cadascun de nosaltres.

Entenem-nos: no vull dir que els pessimistes tenen raó enfront dels optimistes, dicotomia que m'he proposat d'evitar a l'inici d'aquest text. Simplement vull subratllar una recurrència en el discurs dominant sobre les noves tecnologies de la informació i de la comunicació (NTIC), el qual, fins i tot quan intenta analitzar les coses, té tendència a presentar les conseqüències positives com a inevitables, com a donades per descomptat, i derivades naturalment de la implementació i l'ús de les tecnologies, mentre que les conseqüències negatives es consideren simples possibilitats que poden ser evitades o minimitzades, mitjançant una política o una estratègia adequades. Sense, per tant, caure en el catastrofisme, un prejudici com aquest em sembla que constitueix un obstacle epistemològic important per a la comprensió dels canvis actuals. És poc compatible amb el dubte sistemàtic, característica de tota activitat científica.

Així doncs, tres obstacles es presenten en el nostre camí cap a la comprensió dels canvis lligats a la introducció i a la difusió de les NTIC a les nostres societats: la complaença professional, el determinisme tecnològic i el progressisme inveterat. Estic segur que n'hi ha d'altres, però espero que l'enunciat ràpid d'aquests sigui suficient per posar-nos en guàrdia i despertar el nostre sentit crític en l'avaluació de la pertinença del model que presenten les teories de la «societat de la informació».

2. El discurs sobre la societat de la informació

Les temptatives per definir i anomenar el canvi i per identificar el nou tipus de societat que sorgeix després de la postguerra han estat nombroses. S'ha parlat de «societat de masses», «societat de l'oci», «societat programada», «societat postindustrial», o de «societat de la informació», i encara ens en deixem. Si creguéssim certs autors, canviaríem tan sovint de tipus de societat com canviem de govern! Els historiadors, sens dubte, posaran les coses al seu lloc d'aquí a unes dècades. Però és de suposar que, malgrat la fantàstica acceleració dels canvis des de la meitat del segle passat, les transformacions en profunditat del sistema social no són tan ràpides i que certs avenços, pressentits com a fonamentals, no capgiraran les bases del sistema tan profundament com s'havia

previst. Què encobreix, des d'aquest punt de vista, la noció de «societat de la informació»? Quines en són les característiques? Aquestes característiques representen una transformació radical que legitima que es parli d'un nou tipus de societat, d'un canvi tan important com el de la Revolució Industrial, l'invent de la impremta o fins i tot el de l'escriptura?

L'argument que presenta l'adveniment de la societat de la informació com un canvi radical descansa, fonamentalment, sobre dos tipus de consideracions: 1) els fulgurants avenços tecnològics en el tractament i la transmissió de la informació; 2) la creixent importància estratègica de la informació i del coneixement en el conjunt de les activitats humanes. Resumiré de forma breu allò que s'ha dit respecte a aquest debat en el decurs de les últimes dècades, abordant quatre temes: 2.1) una societat interconnectada; 2.2) una economia de la informació; 2.3) una societat interactiva; 2.4) la informàtica com una nova forma d'escriptura. Clouré aquest apartat amb una avaluació de la utilitat de la noció de societat de la informació (2.5).

2.1. Una societat interconnectada

Les primeres especulacions sobre la societat de la informació es remunten als anys setanta, en el moment en què es comença a entreveure les immenses possibilitats del desenvolupament de la distribució per cable, de la comunicació via satèl·lit, de la fibra òptica i de la microinformàtica. James Martin⁴, per exemple, en el seu llibre *The Wired Society*, publicat el 1978, fa un retrat sovint reprès però rarament superat. De les noves possibilitats tecnològiques de transmissió i tractament de la informació, n'infereix un conjunt de conseqüències sobre l'organització del treball, les relacions socials, l'educació, la vida política, el medi ambient, etc., que el condueixen a esbossar el retrat d'una societat idíl·lica. En el seu primer capítol, titulat «The New Highways» —es pot comprovar que la metàfora no és pas tan recent—, escriu:

Imagine a city ten or twenty years in the future, with parks and flowers and lakes, where the air is crystal clear and most cars are kept in large parking lots on the outskirts. The high rise buildings are not too close, so they all have good views, and everyone living in the city can walk through the gardens or rainfree pedestrian mall of shops, restaurants, or pubs. The city has cabling under the streets and new forms of radio that provide all manner of communication facilities. The television sets, which can pick up many more channels than today's television, can also be used in conjunction with small keyboards to provide a multitude of communication services. The more affluent citizens have 7-foot television screens, or even larger.

There is less need for physical travel than in earlier era. Banking can be done from the home, and so can as much shopping as is desired [...]

Some homes have machines that receive transmitted documents. With these machines one can obtain business paperwork, new items selected to match one's

4. MARTIN, James (1978, 1981). *The Wired Society*. New Jersey: Prentice-Hall.

interests, financial or stock markets reports, mail, bank statements, airline schedules, and so on [...]

There is almost no street robbery, because most persons carry little cash [...] Citizens car wear radio devices for automatically calling police or ambulances if they wish. Homes have burglar and fire alarms connected to the police and fire stations [...]

Industry is to a major extent run by machines [...] There is almost no machine tool that does not contain a miniature computer [...] To avoid unemployment, long weekends have become normal and are demanded by the labor unions. Paperwork is largely avoided by having computers send orders and invoices directly to other computers and by making most payments, including salary payments [...]

Inventing and producing ways to fill the increased leisure time is a major growth industry [...]

Above all, there is superlative education. History can be learned with programs as gripping and informative as Alistair Cooke's «America». University courses modeled on England's «Open University» use television and remote computers; degrees can be obtained via television [...] To prepare such programs, there has grown up an industry as large as Hollywood and just as professional. Program production is expensive, but one program is often used by hundreds of thousands of students [...]

The communication channels provide excellent medical facilities, some computerized and some via videophones and large television screens. Remote diagnostic studios are used, employing powerful television lenses and many medical instruments [...]

To a large extent it is a paperless society [...]

If new telecommunications have changed the city, they have changed the rural districts even more [...]

Many country villages have a satellite antenna. People can have their own garden or farmstead and can walk in the fields and woods; they eat fresh vegetables and bread from the local bakery; but they are no longer cut off from the world (...) There is a growing trend to small communities which are self-dependent except for their use of the new telecommunications highways⁵.

Si més no, resulta curiós que Martin no hagués entrevist les possibilitats d'ús d'aquestes xarxes per a altres finalitats. No trobem res en aquests propòsits que pogués predir la utilització d'Internet pels moviments d'extrema dreta o d'extrema esquerra. Res que pogués permetre de preveure Oklahoma City. Res que permetés preveure la passió dels telespectadors per esdeveniments com el procés d'O.J. Simpson, més que no pas per les discussions del consell municipal. Quin optimisme!

El més sorprenent d'aquest tipus de discurs no són tant les prediccions dels avenços tecnològics —que no són tan aberrants— com la ignorància amb què es tracta la complexitat dels processos socials, culturals, polítics i econòmics. Després de tot, les infraestructures s'han desenvolupat àmpliament i l'equipament de les llars ha millorat. Però no n'ha resultat pas la societat ecològica, culta, civilitzada i idíl·lica que descrivia James Martin.

5. MARTIN, James. *op.cit.* p. 5-9 (edició 1981).

Però aquest to resultarà no ser excepcional. Molts documents governamentals i articles de tota mena reprendran, amb el mateix accent visionari, el mateix tipus de raonament que consisteix a deduir, de la simple difusió de les noves tecnologies de la informació i la comunicació, un conjunt de millores en tots els àmbits de la vida social. Aquest és el rerefons del discurs dominant sobre la societat de la informació⁶.

2.2. Una economia de la informació

A aquesta visió centrada en el potencial tecnològic s'afegeix, amb els treballs de Daniel Bell⁷ i els de Marc Porat⁸, un altre tipus de reflexió fonamentada en la importància del coneixement i de la informació en les economies contemporànies. Segons Bell, el coneixement constitueix actualment el factor més important de producció de les economies modernes. És el coneixement el que fonamenta l'exercici de poder, el que produeix els guanys de productivitat i el que assegura la competitivitat entre les empreses. Segons Porat, l'economia americana es caracteritza, des de la postguerra, per l'ascensió de les activitats de producció, de tractament i de transmissió de la informació. Si una economia poderosa es pot definir pel tipus d'activitats que duen a terme la majoria dels seus treballadors, aleshores se la pot qualificar d'economia de la informació, de la mateixa manera que es parlava d'economia industrial quan dominaven les activitats de fabricació i de transformació, i d'economia agrària quan la majoria de treballadors pertanyien al sector primari.

És certament innegable que el coneixement constitueix un dels factors de producció més importants. Si sempre ha estat una mica així, s'ha de reconèixer que el coneixement científic i tècnic té un rol molt més considerable en les economies contemporànies que, per exemple, en les de la primera revolució industrial. En canvi, l'argument de Porat en relació amb aquest fet és força més dubtós. William Leiss ja en va fer una crítica sistemàtica⁹. Recordem tan sols que les conclusions de Porat se sustenten en estadístiques discutibles. Per arribar a considerar que la categoria de les activitats connectades a la informació és la més important de les economies contemporànies, Porat hi afegeix oficis i professions força diferents, els quals, si bé impliquen en més o menys mesura producció o tractament d'informació, ho fan en graus molt diferents. Un corredor d'assegurances, un programador, un secretari, un telefonista, un savi, un escriptor, un comptable o un periodista són d'alguna manera tots ells

6. Hem analitzat la funció social d'aquest discurs dominant en la nostra obra col·lectiva: LACROIX, J.G.; MIEGE, B.; TREMBLAY, G. *op.cit.*
7. BELL, D. (1973). *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting*. Nova York: Basic Books.
8. PORAT, M. (1977). *The information economy*. Washington D.C.: U.S. Department of Commerce.
9. LEISS, W. (1982). «The Information Society: A New Name for some Old Tricks». Dins de *Annual 1982 Departmental Colloquium* Department of Sociology, University of Calgary, 24-26 de març.

comunicadors. Però la seva relació amb la producció, el tractament i la difusió de la informació és força diferent. El sentit que cal atribuir a les expressions «economia o societat de la informació» esdevé, doncs, notablement problemàtic.

Hi ha una altra característica que s'atribueix generalment a la societat de la informació, elevada als rangs més elevats gràcies als progressos de la digitalització, la modernització i l'expansió de les xarxes de telecomunicacions (per satèl·lit, per cable o per ones) i l'adveniment dels productes multimèdia: la interactivitat. La tecnologia més avançada permet la interactivitat; la societat de la informació esdevindrà una societat molt més interactiva, cosa que, evidentment, és presentada com un progrés considerable.

En resum, la societat de la informació, fonamentada en la generalització de la informàtica, es caracteritzarà, segons certs autors, per una gran revolució cultural, comparable a la que va seguir a la invenció de la impremta i, fins i tot, de l'escriptura. Aquests dos punts mereixen una atenció particular.

2.3. *Una societat interactiva*

Dins de la campanya de promoció de les noves tecnologies de la comunicació, i de les anomenades autopistes de la informació, es presta molta atenció a la interactivitat, característica presumptament essencial i revolucionària d'aquestes tecnologies. No som alhora una mica còmplices i víctimes d'aquesta propaganda?

Les potencialitats del multimèdia interactiu són, efectivament, fabuloses, encara que mal definides. Però en podem deduir un canvi social i cultural en profunditat? Sobre quines bases reposa una predicció com aquesta? *A priori*, sobre tres: 1) que les potencialitats tecnològiques es materialitzaran necessàriament dins de la realitat social; 2) que els mitjans han mantingut els receptors en la passivitat; 3) que la interactivitat és, necessàriament, una bona cosa i que, correlativament, el que no és interactiu, no és interessant.

Anteriorment ja he fet referència al primer a priori, però cal retornar-hi: a la reflexió en el nostre camp d'estudi li costa alliberar-se del determinisme tecnològic. Aquest fet es constata, una vegada més, en les reflexions relatives a la interactivitat. Com que la tecnologia és interactiva, afavorirà necessàriament els usos interactius. No obstant això, hi ha nombrosos exemples a la història dels mitjans que demostren que el «potencial tecnològic» no es realitza necessàriament i que els usos no es desprenen de forma natural de les característiques de la tècnica¹⁰. M'acontentaré citant un sol exemple: l'escriptura és un mitjà que permet la interactivitat i la creativitat. Però, són aquests els seus usos més corrents i més generalitzats?

El segon a priori sobre el caràcter passiu de la recepció dels mitjans tradicionals ignora les conclusions de dècades de recerca. Des de fa temps, se sap

10. FLICHY, P. (1991). *Une histoire de la communication moderne, espace public et vie privée*. París: La Découverte.

que el receptor no és una placa fotogràfica, que fins i tot el visionat d'una emissió de televisió implica activitats de percepció selectiva, de descodificació i de recodificació dels missatges. La interlocució ja existeix. La seva extensió a la interacció amb les màquines i la multiplicació de les possibilitats d'interacció a distància no representa en ella mateixa una revolució. Abans de passar a aquesta conclusió, caldria analitzar rigorosament la manera com els usos interactius de les NTIC, dels quals encara en sabem poques coses, transformaran les condicions de la interactivitat a les nostres societats.

El tercer a priori descansa sobre una valorització indiscutida de la interactivitat. La passivitat és automàticament qualificada de negativa i la interactivitat de positiva. Aquesta última és bona en ella mateixa, mentre que l'altra és dolenta. La passivitat implica una relació jeràrquica entre un emissor i els receptors. La interactivitat afavoreix, per contra, la igualtat i la simetria de la relació. La televisió tradicional explotava la passivitat dels espectadors, els nous mitjans encoratgen la interactivitat. L'arribada dels nous mitjans representa, doncs, un progrés indiscutible. Els usuaris ho reconeixen espontàniament i els usos passius dels mitjans, la televisió i altres, estan destinats a desaparèixer. La televisió interactiva substituirà ben aviat la televisió de masses. Així arribarem a l'era *émérec*, és a dir, i segons el neologisme proposat per Jean Cloutier, a una època on cada receptor pugui ser alhora emissor¹¹.

Potser ho trobareu caricaturesc. Jo no ho crec. Aquest a priori no és exposat explícitament massa sovint, però sosté la majoria dels treballs sobre la interactivitat. Aquesta valorització incondicional de la interactivitat oblida de prendre en consideració un cert nombre d'aspectes relativament elementals:

- a) Que existeixen diverses formes d'interactivitat i que hi ha una diferència fonamental entre, per exemple, la consulta d'un banc de dades, la manipulació d'un videojoc i una conversa telefònica. Una tipologia de les diferents formes d'interactivitat s'imposa com a preàmbul de qualsevol recerca rigorosa sobre la qüestió.
- b) Que escoltar (que no és un fenomen purament passiu) no és necessàriament inferior a parlar; espero que se'm perdoni aquesta analogia de gust incert: pot agradar cuinar, però no és evident que sempre es mengi millor a casa o en una cafeteria, que a casa d'un excel·lent cuiner!
- c) Que el plaer de fer-se explicar una història o d'assistir a un espectacle és anterior a la invenció dels mitjans moderns i que sobreviurà probablement a les tècniques interactives multimèdiàtiques.
- d) Que la interactivitat no s'ha traduït sempre en una relació igualitària i no només produeix resultats feliços. En els intercanvis electrònics, com en les relacions interpersonals, el conflicte també pot sorgir de la interacció.
- e) Que els usos reals d'aquestes tecnologies resultaran d'un llarg i complex procés de formació i que, si bé és difícil de predir-ne el resultat, és poc pro-

11. CLOUTIER, J. (1973) *L'ère d'émérec*. Montreal: Presses de l'Université de Montréal.

bable que aquests usos s'estabilitzin segons una lògica rectilínia que conduiria a substituir tots els usos passius pels usos actius.

Què en resulta de tot això? Dues coses: 1) és veritat que les recents tecnologies comporten possibilitats interessants en termes d'interactivitat; 2) no és evident que se'n desprengui un canvi social qualitatiu. En tot cas, faltaria demostrar-ho. La societat de la informació no serà necessàriament molt més interactiva que aquelles que l'han precedida.

2.4. *La informàtica, una nova forma d'escriptura?*

Constitueix potser la informàtica una invenció amb conseqüències tan importants com les de la invenció de la impremta i, fins i tot, de l'escriptura, tal i com pretenen certs autors, les teories dels quals gaudeixen d'un gran èxit editorial?¹² Sens dubte els historiadors estaran més ben situats, d'aquí a algunes dècades, potser millor d'aquí a uns quants segles, per avaluar la validesa d'aquesta asserció.

És un fet innegable que els productes informàtics s'han estès per tots els sectors de l'activitat humana: la fàbrica, l'oficina, les llars, etc. L'ús de l'ordinador, si no és encara universal, sí que és a bastament estès, i l'expansió de xarxes telemàtiques assegura una difusió electrònica de la informació en contínua expansió. L'ordinador i les telecomunicacions no han fet desaparèixer el paper —com s'ha predit diverses vegades—, però és factible pensar que el volum d'intercanvis electrònics es compararà aviat en importància amb el dels productes impresos. La construcció de les autopistes de la informació reforçarà encara més aquesta tendència. La comparació amb la impremta sembla, doncs, justificada.

Quant a la comparació amb l'escriptura, el tema sembla més complex i menys evident. Existeixen, és veritat, «llenguatges informàtics» molt elaborats que impliquen el recurs a una lògica formal. Però aquests «idiomes» particulars estan en mans d'un petit nombre d'especialistes. L'ús de l'ordinador s'ha estès moltíssim, però no l'aprenentatge de la programació. Utilitzar un full de càlcul o un tractament de textos, un programa de compaginació o un de gràfics, exigeix un aprenentatge més o menys llarg, però que no té res a veure amb la programació informàtica.

Ben lluny de refiar-se de l'extensió d'una nova cultura informàtica, els fabricants fan grans esforços per produir programes «amistosos» que s'aproximin al màxim possible als llenguatges naturals. S'ensenya cada cop menys als homes a parlar «el llenguatge de la màquina» i cada cop més a les màquines a parlar «el llenguatge humà». Tots els especialistes estan d'acord en què les autopistes de

12. Vegeu, entre d'altres:

LÉVY, P. (1987). *La machine univers: création, cognition et culture informatique*. París: La Découverte.

— (1990) *Les technologies de l'intelligence*. París: La Découverte.

la informació no assoliran realment el gran públic tret que les formes d'utilització i els instruments de navegació esdevinguin més «amistosos». La mateixa exigència de simplicitat d'utilització s'aplica a la generalització dels productes multimèdia.

Resulta difícil, en aquestes condicions, parlar de la generalització d'una «escriptura informàtica», l'impacte de la qual sigui comparable al de la invenció de l'escriptura alfabètica.

Caldria referir-se, finalment, a l'evocació d'una eventual forma de pensar multimèdia, que resultaria de l'ús simultani d'escrits, de sons i d'imatges i d'un itinerari no lineal en la producció i en la utilització d'aquests productes. En l'estat embrionari en què es troba el multimèdia, qualsevol afirmació al respecte és més profecia que anàlisi.

2.5. La societat de la informació, una noció massa vaga

La noció de «societat de la informació» s'ha encunyat per descriure el tipus de societat que resultaria de l'expansió de les tecnologies de la comunicació, de la generalització de les tècniques numèriques i de la importància estratègica de la informació i del coneixement en les economies modernes. La descripció que se n'ha fet sovint adquireix accents lírics. En el context de les situacions actuals, aquesta societat fa somniar. Però, ja ho hem vist, és una noció poc rigorosa, que es desprèn d'una visió determinista emparellada amb un progressisme naïf.

És una noció massa vaga per ser útil. La noció d'informació engloba els aspectes més diversos, des de l'actualitat fins a la invenció científica, passant pels productes d'entreteniment. Parlar de societat de la informació no em sembla pas més clarificador que parlar de societat econòmica, de societat política o de societat sociològica. Totes les societats ho són. Cal ser més científic en la caracterització dels fenòmens. Totes les societats són societats de la informació. És necessari no confondre «informatització de la societat» i «societat de la informació». I ens cal elaborar tipologies més rigoroses, tal com els sociòlegs ho han fet en distingir les societats primitives, les tradicionals i les industrialitzades, o tal com els economistes han fet distincions entre les economies de bescanvi, les economies de mercat o les planificades.

A més, cal ser capaços d'articular els canvis que es produeixen en el món de les comunicacions amb les altres grans tendències de les nostres societats per poder pretendre caracteritzar-los: l'envelliment de la població, la crisi de l'Estat del benestar, les modificacions en la cèl·lula familiar, els canvis demogràfics, la consciència ecològica, la mundialització de l'economia, etc. En un món globalitzat i complex, en el camp de les comunicacions hi ha poc pensament global; s'hi troba poca cosa més que discursos globalitzants que procedeixen, com es deia en els cursos de metodologia que feia quan era estudiant, per generalitzacions indegudes i precipitades.

És clar que no podré respondre totes aquestes exigències i presentar-vos aquí un model elaborat. Espero haver progressat d'aquí a deu anys. M'acon-

tentaré amb esbossar les pistes d'investigació sobre les quals treballem al GRICIS.

3. Per un canvi de perspectives

Els profetes de la societat de la informació afirmen que d'ara endavant cal concebre la societat o l'economia essencialment en termes de producció i de circulació de la informació. Aquesta esdevindrà el factor de producció i el producte més important de la vida econòmica. El model situa la informació i la comunicació al cor del funcionament de les societats. És aquesta nova centralitat de la comunicació la que constituirà la característica principal del canvi que viuen les societats industrials avançades. Una perspectiva així condueix a pensar la societat de la informació com una superació de la societat industrial, com l'adveniment d'alguna cosa absolutament diferent, que obeeix a altres regles i que obre horitzons desconeguts fins al moment. D'aquesta manera hauríem passat d'una societat tradicional rural a una societat industrial urbana (que ha conegut una primera i després una segona revolució industrial) i estaríem entrant ara a la societat de la informació. L'energia cediria importància en favor de la informació, la fabricació passaria a un segon pla darrere la concepció, i el sector secundari aniria al darrere del terciari. Les economies dinàmiques del futur es fonamentarien essencialment en les empreses de producció i de tractament de la informació. Les activitats de fabricació material correspondrien a les economies de segon ordre, per no dir les economies subdesenvolupades.

És cert que les empreses han tendit, en el curs de les últimes dècades, a traslladar les seves activitats de producció cap a països menys desenvolupats buscant mà d'obra més barata. És igualment cert que els països occidentals han hagut de procedir a reestructuracions doloroses de molts sectors de la seva economia que han esdevingut menys decisius (siderúrgia, tèxtil, indústria papera, etc.). I també és cert que el sector de la informació —producció de material informàtic o de telecomunicacions, producció de continguts culturals, de programari, etc.— ha experimentat un desenvolupament fulgurant i ocupa una part creixent del producte interior brut. Però d'aquí a concloure que l'avenir resideix essencialment en l'enfortiment d'aquest sector hi ha un bon tros. És oblidar que les economies més fortes, com els Estats Units, el Japó o Alemanya, són encara ara les potències industrials del planeta i que les noves economies dinàmiques del sud-est asiàtic deuen gran part del seu creixement a les activitats industrials.

Abans de pronunciar-se sobre un canvi tan radical de l'economia i de la societat, no caldria considerar altres possibles interpretacions sobre els canvis que se succeeixen? El model de la societat de la informació afirma que la nova hegemònia de la informació transforma la societat industrial. ¿No seria necessari preguntar-se, a la inversa, si no és més aviat l'expansió de la lògica capitalista, més triomfant que mai, la que transforma el món de la informació i el de la comunicació? El canvi principal resideix en realitat en la integració cada vegada més estesa de la informació i de la comunicació al funcionament de l'eco-

nomia i de la societat, en la submissió de la informació i de la comunicació a les regles que regeixen la societat industrial; en definitiva, en la mercantilització de la informació, de la cultura i de la comunicació. Des d'aquest punt de vista, les transformacions en curs haurien de ser enteses com una nova fase del capitalisme, com una extensió de la lògica industrial i de mercat als sectors que anteriorment se li escapaven. En lloc d'una «societat postindustrial», el període de transició que vivim consistiria més modestament en el pas d'un model d'organització industrial a una altra forma d'organització industrial, del fordisme al gatesisme. Aquesta proposta és, sens dubte, menys engrescadora que no pas el somni d'una nova societat que ens prometen els profetes de la societat de la informació, però no deixa d'evocar igualment els importants canvis en l'organització econòmica, social i política.

Aquesta perspectiva recentra el problema. La informació i les tecnologies de la comunicació no són rebutjades o bandejades com a factors secundaris, però ja no són els únics que cal prendre en consideració. Aquesta reorientació de la problemàtica obliga a comprendre els fenòmens de comunicació, incloent-hi el desenvolupament tecnològic, en termes d'interès, de poder i de conflictes que resulten de la seva afirmació.

3.1. Una hipòtesi de treball: del fordisme al gatesisme

Henry Ford va prestar el seu nom, per bé que involuntàriament, per identificar una norma de producció i una norma de consum que han caracteritzat tota una forma de capitalisme. Bill Gates ha admès explícitament la seva ambició de ser el Henry Ford de la informàtica i de les noves tecnologies de la comunicació. S'utilitzarà el seu nom per qualificar una nova forma de producció i de consum, característiques d'una nova fase de desenvolupament del capitalisme? Ell, en tot cas, no hi posaria cap objecció.

El fordisme evoca una forma de producció i d'organització del treball: la producció en sèrie, el treball en cadena, una concepció taylorista del treball. Però és un model que implica també una certa regulació social i una norma de consum. La negociació col·lectiva, un tipus de sindicalisme, el desenvolupament de l'Estat del benestar, n'han constituït els principals engranatges de resolució de conflictes i d'antagonismes, de gestió del creixement i de les recessions, d'incorporació de les necessitats i de les reivindicacions socials. També han permès el desenvolupament del poder de compra i la constitució d'un mercat del consum necessari per a la col·locació de la producció en massa. El *New Deal* de Franklin D. Roosevelt va consagrar la institucionalització d'aquest tipus d'organització, no només econòmica, sinó també política i social.

Molts economistes ja han formulat el diagnòstic i l'actualitat permet de confirmar-lo cada dia: el fordisme està en crisi. La forma de producció, l'organització del treball i els diversos tipus de consum es transformen. I el desenvolupament de les tecnologies i dels productes informacionals constitueix un factor no negligible en aquesta reorganització. Però aquesta simple constatació, amb la qual massa sovint ens donem per satisfets, no constitueix una explicació. No n'hi ha

prou d'identificar un producte o una tècnica. Cal ensenyar com es reorganitza el treball, com se situen les noves formes de regulació social, com es desenvolupen els nous usos i es constitueix un nou mercat de consum. En aquest període de transició és difícil copsar el resultat final amb precisió. Com a molt, podem identificar algunes tendències i formular diverses preguntes.

3.1.1. La reorganització del treball

Aquest aspecte de la crisi és ben conegut. L'Estat, debatent-se amb els dèficits i el deute acumulat, desregula i privatitza. L'empresa, enfrontada amb la competència, racionalitza. Resultat: una taxa d'atur elevada que no sembla voler retrocedir. La informatització i la millora de les telecomunicacions formen part del procés, ja que permeten certes economies i afavoreixen la racionalització. Els nostres dirigents ens asseguren que seran font de nous llocs de treball. En efecte, en creen, però no al mateix ritme que els acomiadaments. Un desajustament normal en un període de transició? Potser sí, però no és segur. Les revolucions industrials anteriors, la de l'agricultura i la de la fabricació, van trobar sempre una possibilitat d'absorció de la mà d'obra alliberada. Els treballadors acomiadats del sector primari se situaven en el secundari i els del secundari en el terciari després de llargs i dolorosos períodes de transició. Però, i després? A on aniran a parar els treballadors del terciari acomiadats? La construcció de les noves xarxes de comunicació proporcionarà treball durant un cert temps. Però un cop fetes les xarxes, on aniran els treballadors? La demanda de nous productes crearà oportunitats, però ho farà en nombre suficient com per absorbir la mà d'obra disponible? En què consisteix exactament el sector quaternari apuntat per certs autors?

Finalment, cal parlar de la divisió del temps de treball. Sobre el paper sembla una bona solució, però s'enfronta amb molts problemes i resistències, tant per part de la patronal com per part dels sindicats. De moment, la racionalització es tradueix, més aviat, en una precarització de la feina, en un augment de la taxa d'atur i en un increment de la càrrega laboral per a aquells que conserven els seus llocs de treball.

Si més no, resulta curiós que els profetes de la societat de la informació no prenguin en consideració aquests problemes o que els defineixin com «l'altra cara de la moneda», recordant que les revolucions tecnològiques del passat s'han traduït sempre en una millora de les condicions del treball. Voldriem creure'ls, quan, per una vegada, ens diuen que res no canvia i que tot serà com abans.

Per la pròpia dinàmica de les coses, el treball autònom es desenvolupa. Pel que sembla, cal crear-se el propi lloc de treball. Sense permanència i sense seguretat de treball, vells privilegis de la societat industrial! És, sens dubte, la versió prosaica del treball a casa, alliberat de les traves del transport i del control¹³.

13. El desenvolupament del treball autònom posarà en qüestió el sou com a forma principal de retribució del treball?

Si aquest és el futur, representa efectivament un canvi dràstic respecte a la societat industrial, la qual ha tret els treballadors del seu centre de vida domèstica per aplegar-los a la fàbrica. Si funciona, no podem fer altra cosa que alegrar-nos. Però la realitat que ens revelen les enquestes és, ara com ara, una altra.

En realitat, actualment la transició que comporta la crisi del model fordista, creat o alimentat per l'avenç de les tecnologies de la comunicació, no es tradueix en un progrés sensible per als treballadors, sinó, més aviat, en una crisi aguda caracteritzada per un increment del treball precari i una taxa elevada d'atur. La societat de l'oci, pronosticada per Dumazedier¹⁴, és la de l'oci forçat per a aquells que no tenen accés al mercat de treball, i la del treball forçat per a aquells que poden mantenir-se en els seus llocs.

Amb el progrés de la informàtica, la producció no només pot ser automatitzada. La producció en sèrie pot donar lloc a una producció «a mida». La distribució pot efectuar-se «just a temps» i els estocs poden ser administrats més racionalment. No hi ha cap dubte que la norma de producció ha canviat profundament, però l'organització del treball també es troba fortament capgirada i encara se sap poc sobre com caldrà gestionar-ne les conseqüències. Ja fa força temps que el taylorisme no constitueix el punt de referència en matèria d'organització del treball. Tenint en compte la profusió de models de gestió proposats en el decurs de les últimes dècades —del *small is beautiful* a l'enginyeria dels processos de negocis, passant per la qualitat total—, ens podem preguntar justament què ho reemplaçarà. O bé ens trobem encara en un període de transició la identificació del qual continua sent difícil, o bé la norma de producció esdevindrà plural en un futur.

Alguns estudis empírics s'han centrat en la introducció de les noves tecnologies de la informació en l'àmbit laboral¹⁵. I en seran necessaris molts d'altres per tal de comprendre de manera satisfactòria l'actual procés de reorganització. Una conclusió es deriva del conjunt d'aquests treballs: cal no generalitzar precipitadament. L'impacte de la introducció de les NTIC depèn del sector d'activitats, del tipus d'empreses, de l'estratègia d'implantació, etc. En resum, encara ens trobem lluny de les prediccions d'efectes automàtics i uniformes derivats de les virtuts de la tecnologia.

3.1.2. *Les formes de regulació social*

L'Estat del benestar també es troba en crisi. Enfrontats amb importants dèficits pressupostaris i amb un deute acumulat, que arriba a unes dimensions inquietants en molts casos, els Estats també racionalitzen: privatitzacions, revisió a la baixa de serveis i de programes, reduccions de personal. No tots els governs comparteixen la mateixa ideologia, però tots adopten mesures que apunten a limitar les despeses, i les intervencions de l'Estat compten més amb el mercat i amb la societat civil per assegurar la regulació social.

14. DUMAZEDIER, J. (1967). *Vers une civilisation du loisir*. Paris: Éditions du Seuil.

15. Vegeu diversos números de la revista *Technologies de l'information et société* de l'editorial Dunod (París).

La internacionalització i la creixent interdependència que en resulta, mostren els límits dels Estats nació. Les polítiques i les reglamentacions han d'ajustar-se cada vegada més les unes a les altres. Els governs que se separen massa de les tendències generals no triguen a patir-ne les conseqüències i, tard o d'hora, han de realinear-se.

Aquí també la noció de societat de la informació resulta de poca utilitat per tal de comprendre el que està passant. L'evocació de l'aldea global, de les possibilitats d'interconnexió ràpida entre tots els punts del planeta i de les virtuts de la democràcia electrònica, no proporciona gaire llum sobre els processos reals de regulació social que s'estan redefinint. Per esmentar només una única qüestió: com assegura la societat de la informació la integració dels individus, dels grups ètnics i de les diverses cultures? En una època on els mecanismes tradicionals d'integració estan en crisi en la majoria dels països i on s'expressen, a vegades violentament, conflictes de tota mena, una visió global de la societat no pot fer abstracció d'aquestes qüestions.

Enmig de la proliferació de moviments de privatització i de desregulació en el camp de les comunicacions, veiem com es dissenya, des de fa alguns anys, una estratègia d'aliances internacionals entre els actors més importants dels diferents sectors¹⁶: telefonia, distribució per cable, productors i editors de continguts, operadors de satèl·lit, fabricants de programes informàtics, programadors especialistes o generalistes, etc. Les aliances resulten aquí avantatjoses, ja que permeten no oblidar cap sector potencial de desenvolupament i assegurar unes destreses diversificades tot compartint els riscos.

Són aquests grans grups o consorcis els qui es repartiran la major part dels mercats nacionals desregulats i oberts a la competència. Preocupats per la protecció dels seus interessos, exerceixen una gran influència sobre els organismes públics encarregats de la redefinició de les regles de joc per eliminar les barres —particularment les del servei públic— que limiten el seu accés al mercat i el desenvolupament de les seves activitats. Se'ls veu enfrontar-se regularment, per exemple, amb motiu de les audiències públiques del CRTC. És al fil d'aquests enfrontaments i de les decisions que se'n segueixen, que s'estan definint progressivament les noves formes de regulació social en el camp de la cultura i de les comunicacions.

D'aquí la importància d'analitzar, de manera detallada i rigorosa, l'evolució de l'estructura industrial, però també les estratègies adoptades pels principals actors implicats en la introducció de les NTIC: tant els diversos organismes públics com els principals grups privats. Seria un error pensar que tots comparteixen els mateixos interessos i que persegueixen idèntics objectius. En realitat, en aquest període de transició, l'horitzó encara és força nebulós i les jugades encara no estan definides. El servei públic retrocedeix i l'Estat del benestar és qüestionat, però, ara com ara, no es pot precisar el model que el substituirà.

16. Vegeu en particular: MIGUEL, J.C. (1993) *Los grupos multimedia, estructuras y estrategias en los medios europeos*. Barcelona: Bosch Comunicació.

3.1.3. Usos i consum

Es fan grans projectes, s'espera molt de la construcció de les autopistes electròniques, però de moment no es pot predir la reacció dels consumidors. La història ens ensenya que els usos d'una nova tecnologia comunicativa es construeixen lentament i que impliquen una sèrie de factors dels quals les característiques de la tècnica només constitueixen un element. Els usos resulten d'un llarg procés de construcció social i sovint reserven sorpreses als promotors de l'oferta tecnològica.

El que passa és que el gran capital, en dificultats per realitzar la seva plusvàlua, ha decidit invertir en el camp de la cultura i de les comunicacions. Els progressos tecnològics li ofereixen possibilitats considerables. El gran projecte de les autopistes electròniques, n'estic convençut, ha de ser interpretat a la llum d'aquests interessos. La industrialització de la cultura i de les comunicacions fa molt temps que es va encetar. Malgrat els seus accents catastrofistes, cal reconèixer a l'Escola de Frankfurt el mèrit d'haver entrevistat les conseqüències subsegüents. El que hi ha en joc al voltant de les autopistes de la informació és la constitució d'un mercat professional i massiu que permetrà la reconversió de les nostres economies. El que s'havia proposat fins avui gratuïtament, és a dir, seguint una lògica de servei públic, ho serà d'ara endavant contra pagament, és a dir, seguint una lògica comercial.

La informació científica i tècnica sempre ha tingut un cert valor econòmic i estratègic. Només cal pensar en les patents i els secrets militars. Però aquesta informació obeeix al mateix temps a una lògica de difusió i repartició que la feia accessible i la sotreïa, en gran mesura, de la lògica del mercat. El savi no lligat per un contracte militar o industrial aspirava a la major difusió possible dels seus treballs. L'ambició dels promotors de les autopistes és la de fer-nos-les arribar pagant, per la via de les telecomunicacions.

Passa el mateix amb les produccions literàries i artístiques. Les reproduccions i les còpies seran des d'ara accessibles via telecomunicacions. La mesura en la qual els creadors se n'aprofitin dependrà de la legislació i dels acords sobre el dret d'autor. Una de les grans qüestions que agitaran els conflictes i les negociacions internacionals en el decurs dels propers decennis serà, sens dubte, la dels drets d'autor. Ho hem presenciat recentment en les discussions comercials entre la Xina i els Estats Units. En trobem altres indicis en la cursa que mantenen les grans companyies —Microsoft entre d'altres— per assegurar-se la propietat o l'accés als grans bancs d'imatges i de dades del món. A més, si bé el Canadà ha aconseguit excloure la cultura dels acords de lliure canvi amb Mèxic i els Estats Units, cal no oblidar que la retribució dels drets d'autor n'és part integrant. Passa el mateix amb els acords del GATT.

Pel que fa a la important qüestió de la propietat intel·lectual, el desenvolupament de les xarxes de comunicació exacerba el conflicte sempre latent entre els distribuïdors i els productors de contingut¹⁷.

17. Per a una anàlisi més matisada, caldria distingir entre els interessos dels creadors i els de les empreses de producció.

L'interès d'aquests últims està en la retribució més alta possible dels seus drets d'autor. L'interès dels primers, al contrari, implica la reducció d'aquests cànons al mínim, per reduir les despeses i oferir als consumidors una utilització màxima de les seves xarxes al preu més baix possible. S'oposaran, en aquest context, dues tradicions jurídiques: la francesa, que atorga més drets al creador, i l'americana, que en concedeix més al productor.

La mateixa tendència afecta les produccions culturals de massa. El model d'oferta dels productes televisius segons la lògica de servei públic es troba en clar retrocés. Allò que era gratuït, és a dir, finançat gràcies a les subvencions governamentals, al cànon o a la publicitat, serà cada vegada més ofert al detall, contra pagament per consum. Les cadenes generalistes no desapareixeran, encara que només sigui a causa de les necessitats del mercat publicitari, però el mercat dels serveis a la carta i de les transaccions comercials a distància està, sens dubte, cridat a experimentar un increment sostingut en els propers anys. Aquesta és almenys l'aposta que fan les empreses disposades a invertir milions de dòlars en la posada en marxa de les autopistes de la informació¹⁸.

Si es perceben confusament quins seran els contorns de la reorganització del treball i de la regulació social, encara ens trobem a les beceroles pel que fa als usos de les NTIC. Es comença a entreveure el que significa la privatització, la desregulació i la racionalització. Però s'ignora encara totalment quina serà la resposta dels consumidors a xarxes que encara no estan instal·lades o a productes multimèdia encara no disponibles en el mercat. No cal dir que, en aquest àmbit, les previsions dels profetes de la societat de la informació són encara menys creïbles. El gran públic usuari no es deixa enlluernar tan fàcilment com els experts per les sirenes tecnològiques. La utilitat real, el temps i la renda, la facilitat d'ús, el plaer experimentat, la satisfacció dels desitjos, comptaran per mesurar l'èxit d'aquesta o aquella tecnologia més que no pas el seu potencial teòric.

Arribats en aquest punt, retornem un moment a la noció d'interactivitat. Les noves tecnologies, se'ns diu, són revolucionàries pel fet que permeten, faciliten i promouen la interactivitat. L'usuari substitueix el receptor. La utilització de les NTIC l'implica activament. Més enllà de la redescoberta teòrica de la participació efectiva dels interlocutors en tota situació de comunicació, no caldria interpretar potser aquesta recurrència del discurs, que es presenta gairebé sota la forma d'una imposició, com una exigència fonamental de la nova forma de consum que s'està establint? No necessita la interactivitat el desenvolupament de noves habilitats, de noves competències per part dels consumidors? La noció de *servuction*¹⁹, que fa referència a la participació efectiva del consumidor en la prestació del servei, no podria ser útil per a la conceptualit-

18. TREMBLAY, G. (1995). «¿Hacia la sociedad de la información o el mercado electrónico? Una perspectiva crítica» dins de *Comunicación*. Valencia. LACROIX, J.G.; TREMBLAY, G.; WILSON, K.; MENARD, M. (1994) «L'autoroute électronique, plus qu'une métaphore?». *Interface* 15, núm. 5: 12-25.

19. EIGLIER, P.; LANGEARD, E. (1987) *Servuction. Le marketing des services*. McGraw Hill.

zació del fenomen? El consumidor no només ha d'escollir entre diversos serveis que se li proposen, sinó que ha de mobilitzar activament un coneixement i realitzar un conjunt d'operacions per tal que li sigui lliurat el servei que busca. No hi podríem veure el correlat de la informatització dels processos de producció? Des d'aquest punt de vista, la interactivitat, i la necessària participació de l'usuari que implica, serien quelcom més que les possibilitats tecnològiques o que les redescobertes teòriques. Serien les condicions per a l'elaboració de la nova norma de consum del gatesisme: la informatització, si bé implica menys intervenció del prestatari del servei, exigiria, a la inversa, una més gran participació del beneficiari d'aquest mateix servei.

3.2. *El gatesisme, una noció útil?*

Per què parlar de gatesisme en lloc de parlar de societat de la informació? No estaré a punt de caure en el mateix pecat que tant he criticat? Serà el gatesisme un altre distintiu de la llarga sèrie de propostes per qualificar el canvi? Potser sí. He de confessar que cedeixo a la temptació de sacsejar les imaginacions quan utilitzo aquest terme. La meva altra motivació ve del paral·lelisme que aquest terme permet d'establir amb el de fordisme. I això és fonamental. El fordisme és un concepte que identifica una forma de capitalisme amb una norma de producció, una norma de consum i un sistema de regulació específic. Bill Gates representa un altre símbol en la nostra societat contemporània. No és només l'home que posseeix la fortuna personal més important dels Estats Units i el darrer model de *self-made man*, sinó que encarna l'èxit en el sector punter de la informàtica i les telecomunicacions. A més, dirigeix el destí d'una de les empreses més reeixides i ambicioses del sector. El seu nom pot ser utilitzat, com el de Ford, per sintetitzar els canvis que s'estan produint. Però en el fons, poc importa el terme que s'esculli. No tinc cap interès particular a fer publicitat de Bill Gates. El que compta és la perspectiva que implica:

- a) que els canvis que acompanyen l'avenç de les NTIC no han de ser necessàriament interpretats com anunciadors d'una ruptura radical amb la societat industrial, sinó que, al contrari, potser s'han de comprendre en el marc de la dinàmica pròpia de les societats industrials capitalistes;
- b) que, això no obstant, aquests canvis es tradueixen en el pas d'una forma d'organització a una altra, d'una norma de producció i de consum a unes altres normes de producció i consum;
- c) que la recerca de noves formes de regulació social és part d'aquest procés de canvi;
- d) que informatització de la societat (procés de transformació en curs) no equival necessàriament a societat de la informació, model de societat utòpica la realització de la qual és més que dubtosa;
- e) que cal procedir a estudis minuciosos de l'organització del treball, de les formes de regulació social i dels usos socials, abans d'inferir propostes globalitzadores sobre la «revolució de la informació»;

- f) que cal abandonar la visió determinista tecnològica i restaurar la importància dels factors socials, econòmics, jurídics, culturals i polítics, si es vol estar en condicions de bastir una explicació global dels fenòmens actuals.

Si el fenomen del gatesisme existeix —importa poc com se l'anomeni—, encara falta descriure'l i explicar-lo. En tot cas, em sembla una hipòtesi per explorar, tan o més rica que la de la «societat de la informació».

Conclusió

Ja puc sentir certes persones que diran: «però com és que la perspectiva que proposa no inclou específicament aspectes comunicatius? On és la teoria de la comunicació?». La pregunta no està desproveïda de pertinència. Jo replicaria tot seguit: les teories que he discutit, les de la societat de la informació, tampoc no tenen res específicament comunicatiu. Més aviat són reflexions que pretenen globalitzar sobre l'esdevenidor de les nostres societats a partir d'un punt de vista tecnològic i reductor. Les ciències de la comunicació tenen una ambició globalitzadora. No tinc res en contra d'aquesta pretensió. És un repte que podem afrontar tan bé com els nostres altres col·legues de les ciències humanes. Però si aquesta és la nostra aspiració, assumim les exigències, les dificultats i la complexitat de la tasca.

Davant dels importants problemes en l'organització del treball, en les formes de regulació social i en les pràctiques de consum, i davant dels problemes concrets que susciten, cal admetre que la contribució de les teories de la comunicació ha estat limitada. Sovint ens quedem en el determinisme macluhanià. Profetitzem massa i analitzem poc. Ens entusiasmem i ens deprimim massa i teoritzem massa poc.

No sabria dir-vos cap a quin món evolucionem, però estic segur que no té res a veure amb el que prediuen els profetes de la societat de la informació. Ens proveeixen d'un model global però simplista. Si els teòrics de la comunicació volen participar en l'esforç de comprensió de la societat en el seu conjunt i de les transformacions que la travessen, hauran d'assumir veritablement la complexitat i proposar una cosa diferent a la visió determinista centrada únicament en la tecnologia i els seus efectes.

És evident que els progressos realitzats en l'àmbit de la informàtica i de les telecomunicacions en el decurs de les últimes dècades són prodigiosos. Però la difusió d'aquestes tècniques, els models d'implantació i d'utilització, resulten de processos socials, econòmics i polítics complexos que no estan dominats tan sols per les característiques tècniques. L'observació atenta de la definició i de l'evolució dels projectes de les autopistes electròniques ho demostra una vegada més. Els enormes interessos econòmics que estan en joc reclamen una redefinició de les regles que regeixen la radiodifusió i les telecomunicacions en cada un dels països afectats. L'objectiu és crear i explotar un nou mercat de la cultura i de les comunicacions, alhora professional i domèstic. Els obstacles que constitueixen les barreres per assolir aquest objectiu han de ser

suprimits. És el que reclamen les indústries interessades en aquests nous mercats, tal com ho han fet saber des que es van trobar en la reunió del G-7 a Brussel·les el febrer de 1995.

Per debatre la mesura dels canvis, la investigació en comunicació ha de dedicar-se a analitzar sistemàticament les transformacions que es produeixen en les formes de producció i de distribució, l'organització del treball, els usos socials i els sistemes de regulació social. No serà fins després d'aquests estudis minuciosos que podrem teoritzar sobre la importància del canvi actual. Potser arribarem a la conclusió de l'existència d'una ruptura radical en relació amb la situació anterior, però també ens haurem de preguntar si aquestes realitzacions tecnològiques recents no constitueixen, més aviat, l'últim resultat —per ara— d'un procés encetat amb la invenció del telègraf elèctric a meitat del segle passat²⁰, del qual el projecte de les autopistes electròniques no seria altra cosa que la formulació metafòrica més recent.

20. Vegeu al respecte l'excel·lent anàlisi de CAREY, J.W. (1989). «Technology and Ideology: The case of Telegraph», dins de *Communication as Culture. Essays on Media and Society*. Boston: Unwin Hyman.